

Izvorni naučni rad
UDK 811.164.42:003.349

Milica LUKIĆ (Osijek)
Filozofski fakultet u Osijeku
mlukic@ffos.hr

SLAVONSKA GLAGOLITICA

U radu se daje pregled najvažnijih dosadašnjih istraživanja *slavonske glagolice*, koja su spremna posvjedočiti i primarnim – pismovnim i sekundarnim – historiografskim izvorima da je područje današnje Slavonije i u razdoblju srednjega vijeka bilo glagoljaško te da se glagoljaška praksa nastavila i u novovjekovlju. Do sada prikupljenim dokazima ostvareni su uvjeti da se Slavonija upiše u udžbeničke definicije *glagoljaštva* i *glagolizma* na tlu Hrvatske.

Ključne riječi: *slavonska srednjovjekovna glagolitica*, *Brodski Drenovac*, *Lovčić*, *ćirilometodska baština*, *novovjekovni slavonski glagoljaši*

Uvodno

Iako se u udžbeničkim definicijama uz termine srednjovjekovnoga glagoljaštva i glagolizma na tlu Hrvatske ne spominje Slavonija u svojim geografskim granicama trorječja Save, Drave i Dunava¹, iz filološke se i historiografske literature dade prosijati misao da je područje današnje Slavonije prije dolaska Osmanlija, odnosno prije 1526. godine bilo glagoljaško. Kada je riječ o novovjekovnome slavonskom glagoljaštvu i glagolizmu, suvremena su istraživanja te problematike spremnija ponuditi odgovore i detektirati nositelje liturgijske prakse, one koji su Slavonce odgajali u „narodnom duhu” te one koji su stručno i znanstveno promišljali o staroslavenskom jeziku i ćirilometodskoj baštini, posebice od 19. stoljeća, kroz članke u periodici, uglavnom crkvenim listovima, i autorske knjige. Vodeći se navedenim, u nastavku će se dati pregled najvažnijih dosadašnjih istraživanja slavonske glagolice – srednjovjekovne i novovjekovne zaključno s prvim desetljećem 20. stoljeća.

¹ Ovdje se dakle ne misli na povijesni geografski termin *Slavonija* koji, prema tumačenju crkvenoga povjesničara Svetožara Ritiga, u 13. stoljeću „obasiže sve hrvatske zemlje, čitavu današnju Banovinu i Dalmaciju ter česti današnje Bosne“ (1910: 223).

1. O srednjovjekovnoj slavonskoj glagolitici

1.1. Iz perspektive sekundarnih izvora

*Materijalni dokazi su najbolji dokazi,
ali kada ih nema, ne možemo izvesti zaključak
da ih nikada nije ni bilo, nego valja dalje istraživati.*
(Paun, 1999)

Prema podacima iz *Kratkoga osvrtu na hrvatsku glagolsku knjigu* Rudolfa Strohala iz 1912. godine, još je među 19-stoljetnim povjesničarima i filolozima bilo onih koji su smatrali da je područje današnje Slavonije prije dolaska Osmanlija, odnosno prije godine 1526. bilo glagoljaško. Crkveni povjesničar Luka Jelić u svom će se opsežnom djelu *Fontes historici liturgiae glagolito-romane* (1906), koje obuhvaća podatke o rasprostranjenosti glagoljske liturgije na hrvatskom prostoru u rasponu od 13. do 19. stoljeća, pozvati i na *dokumentarističke* stihove Matije Antuna Relkovića, iz njegova *Satira*, a koji sugeriraju vezu Slavonije s glagoljskom pismenošću u predturskom razdoblju: *Pa kad jednoć bijaše u miru / Primi zakon i kršćansku viru, / Imala si knjige i nauke, / Od Ćirila i Metoda ruke; / i joštere svetog Jerolima / Slavonija dosta knjiga ima. / Koji papu rimskoga molili su, / Da slavonski vam govore misu / I časove slavonski pjevaju; – / Dalmatinci tog i sad imaju* (Jelić, 1906: 90). Jednako će tako Tomo Matić upozoriti kako se iz *Satira* razaznaje da je Matija Antun Relković znao i to da se u Slavoniji *nekada pisalo bosanskom ćirilicom*, naglašavajući da se u njegovo vrijeme *Slavonija ćirilskom pismu već bila otuđila* (Matić, 1945: 19).

Književni povjesničar Franjo Fancev u raspravi *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj* iz 1925. smatra kako je do kraja 9. stoljeća cijela Slavonija u bogoslužju bila glagoljaška, dok Svetozar Ritig u knjizi *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku* (1910), Dragutin Kniewald u knjizi *Liturgika* (1937), potom Josip Hamm u radu *Glose u Radonovoj bibliji* (1952), Branko Fučić u *Glagoljskim natpisima u Zagrebačkoj nadbiskupiji*, Eduard Hercigonja u knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige* (1983), Stjepan Damjanović u *Jaziku otačaskom* (1995) svi odreda ističu kontinuitet staroslavenske liturgije od ćirilometodskih vremena do 15. stoljeća na prostoru Zagrebačke biskupije (usp. Lukić, 2009: 155). U ovom kontekstu valja posebno naglasiti mišljenje već spomenutoga hrvatskoga paleoslavista Eduarda Hercigonje prema kojem je hrvatski kralj Zvonimir bio banom Slavonije (Slovinja), sjevernoga panonskog prostora, što je već jasan pokazatelj mogućega postojanja glagoljskoga bogoslužja na tom tlu u njegovo

vrijeme (1994: 30), a Bašćanska ploča bi u tom smislu onda posredno upućivala na mogućnost glagoljanja u srednjovjekovnoj Slavoniji (Paun, 2004: 118). Uvjerjenje da se u Panonskoj Hrvatskoj glagoljalo i da se taj običaj nakon Metodove smrti, kada je biskupija ostala prazna te nakon provale Mađara, tu i tamo zadržao, nalazimo i u Benedikte Zelić-Bučan (1986). Kada se govori o najstarijem razdoblju glagoljske pismenosti na tlu Slavonije u obzir valja uzeti i povijesne okolnosti vezane za Sirmijsku / Srijemsku nadbiskupiju sv. Metoda i slavonski udio u povijesnoj Panoniji koji govore u prilog proširenosti staroslavenske baštine (izražene svim trima slavenskim pismima: glagoljicom, (hrvatskom) ćirilicom i latinicom), bez obzira što na tom području nema sačuvanih pisanih izvora. U takvu razmišljanju posebno ohrabruje američki povjesničar mađarskoga podrijetla Imre Boba u svojoj knjizi *Novi pogled na povijest Moravie* (prijevod 1986.) držeći vjerojatnim da je upravo Slavonija bila područje iz kojega se širila glagoljica, tj. zastupajući tezu da se Rastislavljeva i Svatoplukova Moravska prostirala južno od Dunava, u Panoniji, sa središtem koje se zvalo Sirmium–Morava, a ne oko toka sjeverne rijeke Morave, tj. sjevernog pritoka Dunava. I biskup Strossmayer će se, opravdavajući svoju ulogu predvoditelja obnove ćirilometodske baštine u 19. st., nazivati nasljednikom sv. Metoda na drevnoj srijemskoj biskupskoj stolici, koja potječe još iz vremena sv. Andronika, priklanjajući se tada oblikovanoj i u slavenskim znanstvenim krugovima aktualnoj hipotezi njemačkoga povjesničara Friedricha Blumbergera o Moraviću kao sjedištu Metodu povjerene Panonske metropolije (Šuljak, 2008: 245-266; Lukić, 2004: 97-107; Lukić & Blažević Krezić, 2014: 213, 228-229). Toj je hipotezi bio sklon i Franjo Rački koji se još 1855. godine u okviru svojih znanstvenih proučavanja bavio tim pitanjem, a onda opet 1882., kada je napisao studiju o glagoljanju u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, o čemu se saznaje iz njegove korespondencije s biskupom Strossmayerom. Rački je nacrt te studije priložio pismu, naglašavajući kako je za razjašnjenje pitanja koje se tiče glagoljanja u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji *morao posegnuti čak u panonsku metropoliju 9. stoljeća*. Nažalost, tomu se radu poslije gubi svaki trag (Lukić, 2004: 100). Dodatna potkrjepa ovim razmišljanjima je i činjenica da se kult sv. Metoda kao panonskoga arhiepiskopa, kako upućuje Josip Bratulić, a na temelju tvrdnji najboljega poznavatelja srijemske heortologije i hagiografije Mitra Dragutinca, zadržao u Srijemu, napose u Srijemskoj Mitrovici, gdje ju u katoličkoj crkvi postojala slika sv. Metoda sve do nove, službene obnove kulta Svete braće u 19. stoljeću (Bratulić, 1990: 11).

1.2. Iz perspektive primarnih izvora

Želja nam je doći do povijesne istine, ali se krećemo u gustom mraku. (...) Praznine izvora popuniti logičnim domišljanjima i kombinacijama, upuštajući se i maštom u prostore povijesnoga traženja, kako to čine arheolozi.
(Bratulić, 2022)

Kada je riječ o primarnim – pismovnim – glagoljaškim izvorima na tlu Slavonije, iako ne posve pouzdanima, o njima prvu poznatu bilješku nalazimo kod Ivana Kukuljevića Sakcinskog. On će u svojim *Natpisima sredovječnim i novovjekim* iz 1891. godine donijeti prijepis glagoljičkoga natpisa iz Subocke, mjesta u zapadnoj Slavoniji u blizini Lipovljana i Novske, iz rukopisne ostavštine etnografa Luke Ilića Oriovčanina: *počiva vod Bu(di)mir sin (Pri)bibla Sudemi(rova) 1095*. Kukuljević Sakcinski naglašava da je taj natpis, što ga je 1817. s kamena prepisao požeški podžupan Čoka, već tada izgubljen, ali i da je Oriovčanin pogrešno odčitao godinu, tj. da je riječ o godini 1100. – oko koje se datira i Bašćanska ploča (na što Paun i Žagar gledaju s oprezom). Na natpisu je također među više ćiriličnih slova zabilježeno i nekoliko glagoljičnih (B, Č, R) (usp. Kukuljević, 1891: 266; Horvat, 1939: 119; Paun, 2004: 118; Paun & Žagar, 2004: 273). U priilog primarnim izvorima, iako sa zadržkom, govori i opeka dimenzija 0,10 x 0,14, pronađena 1955. godine među ostacima utvrđene srednjovjekovne romaničke benediktinske opatije sv. Mihaela Arkandela u Rudini², na brdu u podnožju Psunja, iznad današnjih sela Čečavac i Šnjegavić u Požeško-slavonskoj županiji (danas se čuva u Gradskom muzeju Požega). Na njoj su uz križ izrađen u maniri malteških križeva upisana četiri glagoljska slova ČRIZ, koja Valentin Putanec odčitava kao godinu 1129. (Putanec, 1977) Da je riječ o glagoljici potvrdio je i Branko Fučić³ (Uzelac, 1997: 38), premda rudinsku opeku nije uvrstio u katalog glagoljskih spomenika (usp. Paun, 2004: 119; Paun & Žagar, 2004: 273). Kako je hrvatsko glagoljaštvo tropisмени fenomen, na što je prvi upozorio E. Hercigonja (1994), ovdje nam je napomenuti kako se uz rudinsku benediktinsku opatiju Sv. Mihovila, točnije uz njezin samostalni ansambl sjeverozapadno od Požege, veže jedan od najstarijih latiničnih natpisa Slavonije: + BRAT IAN + (Švagelj, 2005: 28) s

² Usp. studiju slučaja o ovom slavonskom benediktinskom samostanu: Andrić, S. (2020). *Rudina – Benediktinski samostan sv. Mihaela Arkandela*. Požega: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

³ Navedeno posvjedočuje i prof. dr. sc. Darko Žubrinić iz Društva prijatelja glagoljice, a na temelju pisma ravnateljice Gradskog muzeja Požega Dubravke Sokač Štimac. Usp. <https://www.croatianhistory.net/etf/glf.html> (posjećeno 3. travnja 2025.) U razmatranju ove problematike valja uzeti u obzir i to da su benediktinci bili i glagoljaši.

prijelaza 12. na 13. stoljeće, što bi prema Amiru Kapetanoviću bio najstariji latinicom pisan tekst na hrvatskom jeziku (2005: 468).

Krajem 80-tih te tijekom 90-ih godina 20. stoljeća glagoljica, ali i hrvatska ćirilica te latinica, detektirane su u predturskim crkvama Požeške biskupije koje su smještene uz rijeku Orljavu, od Požege do njezina ušća u Savu, među kojima se posebno ističu romanička crkva sv. Martina u Lovčiću iz 13. Stoljeća (Slika 2.) s dva glagoljska grafita te crkva sv. Dimitrija⁴ u Brodskom Drenovcu iz 14. Stoljeća (Slika 1.) s čak devet glagoljskih grafita te nekoliko ćiriličnih i latiničnih (Tablica 1; slike 3. i 4.). Svoj je sustavni stručni i znanstveni okvir glagolitica iz tih crkava dobila 2004. godine radovima *Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima* Milana Pauna i *Slavonski glagoljski natpisi* Milana Pauna i Matea Žagar, čemu je prethodilo nekoliko kraćih stručnih rasprava – Milice Lukić (1998) i već spomenutoga Milana Pauna (1999., 2001., 2002. godine), koji je 90-ih godina 20. stoljeća i otkrio osam drenovačkih natpisa te dva u Lovčiću. Problemom se drenovačke glagoljice (i ćirilice) već ranije počeo baviti Branko Fučić, odmah pošto je otkrivena prilikom restauracije crkve sv. Dimitrija 1989. godine, ali svoju raspravu o tom fenomenu nije nikada dovršio ni objavio. On je na fresci u unutrašnjosti drenovačke crkve pročitao /S/e pisa ed(a)nb ĉlov/ě/k, a natpis je datirao u 14. stoljeće, detektirajući utjecaj latinične ili ćirilične prakse na njega na temelju zrcalnoga slova e koje se u natpisu pojavljuje (Paun, 2004: 120; Paun & Žagar, 2004: 274). Paun i Žagar, koji na temelju grafijskih osobina datiraju (od 12. do 14. st.) i funkcionalno određuju te smještaju u nacionalnofilološki i općeslavistički kontekst natpise iz obiju crkava – devet iz drenovačke i dva iz lovčičke, posebno naglašavaju *Deveti drenovački glagoljski natpis*, ujedno najopsežniji i najsloženiji, u kojem se detektiraju i predustavni i ustavni glagoljički oblici te u pet redaka prepoznaje rečenica: U DRĚNOV | ĚCE | TO E PISALB | BR(A) | T RĚČIĆ/B/ (2004: 278), iz koje se razaznaje ime mjesta (Drenovac), a pot-

⁴ Možda bismo mogli pretpostaviti latentnu vezu između kulta sv. Dimitrija i ćirilometodske tradicije preko sv. Konstantina Ćirila i Metoda, utemeljitelja (staro)slavenskoga bogoslužja, jezika i pisma koje nam je danas poznato pod nazivom glagoljica. Ta su dvojica slavenskih prosvjetitelja rođeni u grčkom Solunu u 9. st., čijim je zaštitnikom od 5. st. sv. Dimitrije. Dimitrije, najpoznatiji među srijemskim mučenicima, đakon biskupa Ireneja, umro je mučeničkom smrću 304. godine izvan zidina grada Sirmija, gdje mu je ubrzo podignuta grobna bazilika, koja je stradala u provalama barbara. Relikvije su mu kasnije prenesene u grad Solun, koji je i danas središte svećeva kulta u pravoslavlju. Usp. Dimitrije, sv. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 6.4.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/dimitrije-sv>>. Današnja Srijemska Mitrovica u Republici Srbiji, nikla na prostoru antičkog Sirmija, nosi ime po sv. Dimitriju (prema S. Andriću ime je stekla posredno; najprije ga je nosio bazilijanski i benediktinski samostan na prostoru današnje Srijemske Mitrovice u razdoblju od 11. do 16. st., 2008: 116).

pisao se prezimenom i zanimanjem redovnik, što zaključujemo prema riječi brat (Paun, 2004: 122). Na nekim se drenovačkim natpisima uz glagoljična slova nalaze i ćirilična: s desne strane kamenoga portala crkve uparana su (ustavno)ćirilična slova P, N, S, L, a tako je i u unutrašnjosti crkve, na kamenim (gotičkim) sediljama, gdje se uz glagoljicom zapisana imena DRAGO, VIOT', ÊŠR, TORO nalazi i pokoji ćirilični grafem (usp. Lukić, 1998: 84; Paun & Žagar, 2004: 280). Uz slovne se grafite s vanjske strane crkve nalaze i brojni pikturnalni grafiti karakteristični za srednjovjekovne bosanske kamene nadgrobne spomenike – stečke (s prikazima ptica, križeva, ruku, ljudskih likova i sl.).

Slika 1. Crkva sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu (osobna arhiva autorice)

Grafiti iz grobljanske crkvice u Lovčiću, najstarije u cijelosti sačuvane romaničke crkve u Slavoniji čija se gradnja datira između 11. i 13. stoljeća, a koje valja promatrati u kontekstu brodskodrenovačkih kako pokazuju Paun i Žagar, vrlo su različiti. Uz glagoljicu ti su grafiti ostvareni na bar još dva pisma (ćirilica i latinica – vrlo vjerojatno ćirilični inicijal T među latiničnim slovima) te potječu iz različitih razdoblja; uparani su u žbuku ili oslikani uz romaničke freske i potječu najkasnije iz 13. stoljeća (2004: 282). Paun je doduše ranije ustvrdio kako bi se iz jednoga grafita dalo naslutiti ime svetoga Martina jer se na njemu razaznaju ključni suglasnici imena te da veličina i stilizacija slova upućuju na zaključak kako nije riječ o slučajnu grafitu, već onom koji je

značenjski povezan s freskom i nastao je istodobno s njom.⁵ Paun i Žagar svoju studiju zaključuju konstatacijom kako brojni i raznoliki sačuvani glagoljski zapisi u Brodskome Drenovcu i Lovčiću govore u prilog udomaćenosti glagoljskoga pisma na tom prostoru, a ne o „glagoljaškom turizmu iz južnih krajeva” (2004: 283). Također, slavonsku glagoliticu drenovačke i lovčičke crkve povezuju sa susjednim bosanskim prostorom, a do istog su zaključka još 1993. godine došli i konzervatori iz zagrebačkoga Konzervatorsko-restauratorskog odjela koji su radili na drenovačkoj crkvi tijekom 1992. godine. Iz njihova se izvješća (1993: 26) dade zaključiti kako je po svemu sudeći riječ o pismu (pismima) koje je u taj kraj došlo iz Bosne (a poznato je da se glagoljicom pisalo u srednjovjekovnoj Bosni te da su mnogi mlađi bosanski ćirilični spomenici nastali prema glagoljičnim predlošcima), te da bi se postanak pronađenih zapisa mogao vezati uz razdoblje nakon turskog osvajanja i pokoravanja Bosne. Odnosno, mogla bi biti riječ o zapisima što su ih napisali prognanici iz Bosne koji su u požeški kraj mogli doći nakon 1463. godine, kada je Bosna pala (usp. Lukić & Blažević Krezić, 2014: 173).

Slika 2. Crkva sv. Martina u Lovčiću (osobna arhiva autorice)

⁵ <https://www.croatianhistory.net/glagoljica/dren.html> (posjećeno 3. travnja 2025.)

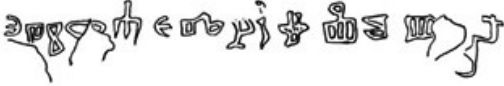
Slavonskoj ćemo glagoliticsi priključiti još nekoliko grafita otkrivenih od osamdesetih godina 20. stoljeća nadalje: glagoljički grafit iz 14. ili 15. st. pronađen u selu Srednji Lipovac, jugoistočno od Pleternice (i južno od Požege) u crkvi sv. Luke, koji prema mišljenju Darka Žubrinića s drenovačkim i lovčičkim grafitima čini jednu cjelinu⁶; tri glagoljična slova, vjerojatno u značenju brojeva, otkrivena u Opatovcu (sjeverozapadno od Cernika i Nove Gradiške), koji je pripadao okružju znamenite benediktinske opatije Rudina kraj Požege; glagoljicom uparani grafit *mariê mati bo(žê)* iz 14. st. na malom zvonu otkrivenu u grobu nekoga svećenika pokraj crkve sv. Luke Evanđelista u Novskoj (zapadna Slavonija) prilikom arheoloških iskopavanja 2018. godine.⁷

Dodati nam je na kraju ovoga pregleda još jedan prilog srednjovjekovnoj ćiriličnoj pismenosti u Slavoniji – zapis *pisa ia fra blaž ... baĝ ...*, rukom uparan u kamenu podlogu na južnom pročelju grobljanske crkve sv. Martina u selu Martin kraj Našica, jedine hrvatske potpuno sačuvane templarske crkve i jednoga od najznačajnijih romaničkih spomenika na tlu Slavonije, koju su pripadnici toga staroga viteškog reda sagradili u prvoj polovici 13. stoljeća. Grafit je pronađen prilikom restauracije crkve 1975./1976. godine. Da je riječ o tekstu pisanu hrvatskim jezikom i kurzivnom ćirilicom (bosančicom) potvrdio je 1979. godine Branko Fučić. Prema njegovu mišljenju zapisao ga je neki fratar Blaž, najvjerojatnije posjetitelj crkve (Kranjčev, 1997: 170-174; Lukić & Blažević Krezić, 2014: 174).

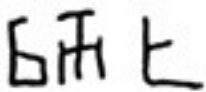
⁶ <https://www.croatianhistory.net/etf/qlf.html> (posjećeno 3. travnja 2025.)

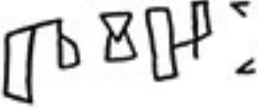
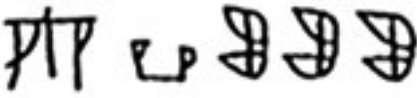
⁷ Isto kao 2.

Tablica 1. Slavonska srednjovjekovna glagolitica⁸

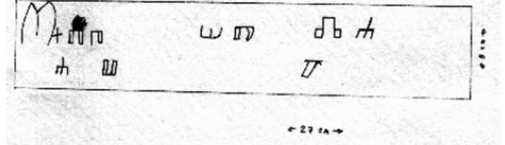
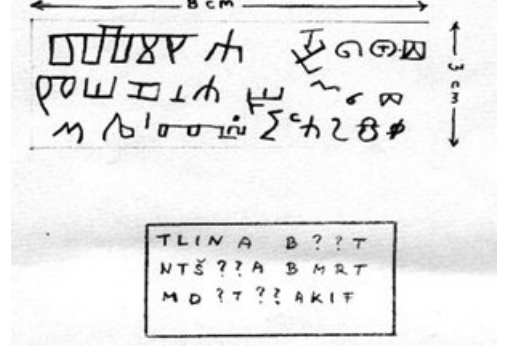
MJESTO	NATPIS	DATACIJA
Subocka (u blizini Lipo- vljana i Novske)	<i>počiva vod Bu(di)mir sin (Pri)bibla Sudemi(ro- va) 1095.</i>	1095. ili 1100.?
Rudina (kraj Požege), ostaci benedik- tinskog samo- stana sv. Mihae- la Arkandela	 ČRIZ <i>Opeka iz Rudina</i>	1129.?
Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 <i>/S/e pisa ed(a)nb člov/ê/k</i> <i>Prvi drenovački glagoljski natpis</i>	14. st.

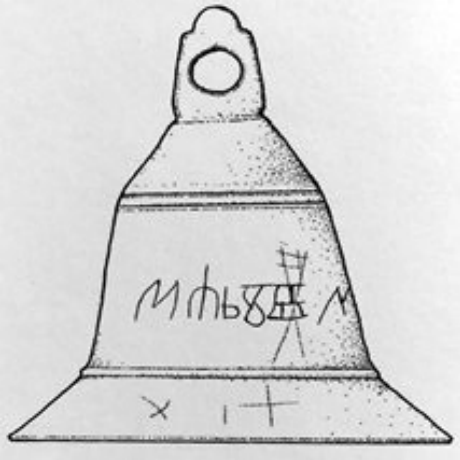
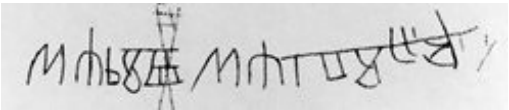
⁸ ⁶ Izvori fotografija u tablici: Paun, M. (1999). Glagoljski grafiti u sv. Martinu u Lovčicu, dostupno na: <https://www.croatianhistory.net/glagoljica/dren.html> (posjećeno 3. travnja 2025.) Žubrinić, D. (2017). Hrvatski glagoljički nadpisi otkriveni nakon 1982., dostupno na: <https://www.croatianhistory.net/etf/glf.html> (posjećeno 3. travnja 2025.); Paun & Žagar, 2004; Lukić & Blažević Krezić, 2014.

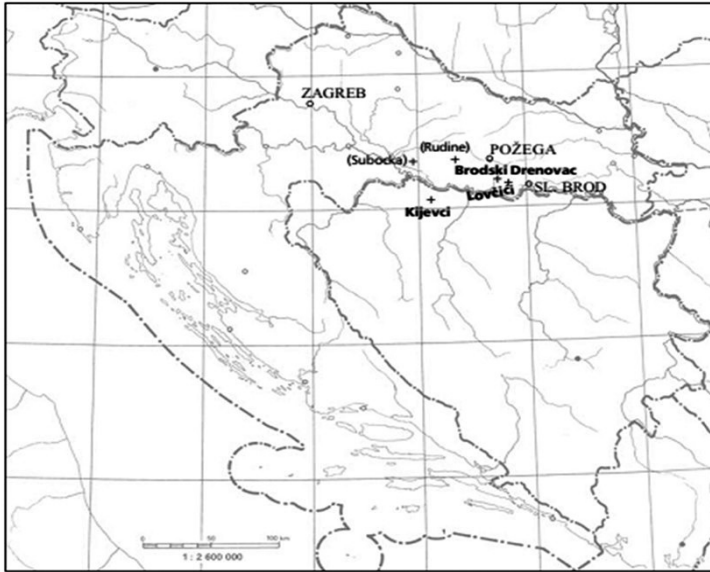
Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 DRAGO, VIOT', ÊŠR, TORO <i>Drugi drenovački glagoljski natpis</i>	kraj 13. ili 14. st.?
Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 RAB <i>Treći drenovački glagoljski natpis</i>	kraj 13. ili 14. st.?

Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 T, ?, ? S, I, Ž, ? S, (Ī?), ?, <u>PV</u>? <i>Četvrti drenovački glagoljski natpis</i>	12. – 14. st.?
Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 DIJ O ili U? <i>Peti drenovački glagoljski natpis</i>	12. – 14. st.?
Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 <u>NAN/NbN</u>? V UUU <i>Šesti drenovački glagoljski natpis</i>	12. – 14. st.?

Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 <i>Sedmi drenovački glagoljski natpis</i>	12. – 14. st.?
	 ČRK <i>Osmi drenovački glagoljski natpis</i>	1140.

Brodski Drenovac, crkva sv. Dimitrija	 U DRÊNOV ÊCE TO E PISALŦ BR(A) T RÊČIĆ/B/ <i>Deveti drenovački glagoljski natpis</i>	12. – najkasnije 13. st.
Lovčić Crkva sv. Martina	 <i>Prvi lovčički glagoljski natpis</i>	najkasnije 13. st.
	 <i>Drugi lovčički glagoljski natpis</i>	najkasnije iz 13. st.
Opatovac (sjeverozapadno od Cernika i Nove Gradiške) Benediktinska opatija u Rudini	Natpis se sastoji od triju slova glagoljice, možda u značenju brojeva.	13. st.?

Srednji Lipovac (selo jugoistočno od Pleternice i južno od Požege), crkva sv. Luke	 A, zrcalno položeno P, I <i>Natpis na kamenu uzidanu u vanjski zid crkve</i>	14. ili 15. st.
Novska (zapadna Slavonija), crkva sv. Luke Evanđelista	 Mariê mati Bo(žê) <i>Natpis na brončanom zvoncu</i>	14. st.

Slika 3. Karta slavonske glagolitice (prema: Žagar & Paun, 2004: 272)

Slika 4. Hrvatski glagoljički spomenici u Slavoniji (prema: Panoi Društva prijatelja glagoljice, Mirna Lipovac & Darko Žubrinić, 2022., dostupno na: <https://www.croatianhistory.net/etf/panoi.html#slavonija>, posjećeno 2. travnja 2025.)

2. Novovjekovni slavonski glagoljaši (zaključno s prvim desetljećem 20. st.)

U promišljanju o novovjekovnu slavonskom glagoljашtvu valja krenuti od podataka povjesničara Đakovačke i Srijemske biskupije Emerika Gašića, koji u svojoj *Povijesti župe i mjesta Komletinci* bilježi kako padom Slavonije pod tursku vlast u nju dolaze svećenici iz Dalmacije i Primorja, posebno Dubrovnika, i donose „glagoljašku službu Božju” (1934: 45). Svećenici glagoljaši prema Gašiću u Slavoniju dolaze i u vrijeme Turaka, a osobito poslije, i to na poziv kardinala Leopolda Kolonića, u okolnostima obilježenim nedostatkom klera te osnivanjem novih župa zbog priliva katoličkoga stanovništva iz Bosne i drugih krajeva koji su ostali pod Turcima. Vinkovčanin Dionizije Švagelj na temelju Gašićevih rukopisa te knjige vinkovačkoga župnika Jakova Stojanovića *Za sveto pravo naše – za glagoljicu majku našu* navodi kako su nakon turskoga oslobođenja u Slavoniji glagoljali komletinački župnik don Luka Sučić, njegov učenik Vid Maslač, župnik iz Rajeva Sela Matiša Sladojević, potom gorjanski župnik Adam Filipović, profesor đakovačke bogoslovije i gradištanski župnik Mato Topalović, vinkovački dekan Karla pl. Stručić i drugi. Portretiranjem se većine navedenih slavonskih novovjekovnih glagoljaša s područja Đakovačke i Srijemske biskupije najsustavnije bavila autorica ovih redaka u nizu svojih pojedinačnih radova, od kojih su neki, dorađeni i prošireni, uvršteni u knjigu *Divanimo, dakle postojimo* pod zajedničkim nazivom *Glagoljaši među Šokcima* (Lukić & Blažević Krezić, 2014: 171-300). U nastavku se stoga donose sažetci rezultata tih i nekih naknadnih istraživanja koja obuhvaćaju svećenike upisane u glagoljašku povijest Župe Komletinci, na čelu s don Lukom Sučićem, glagoljaša iz Rajeva Sela Matije/Matiše Sladojevića, glagoljaša iz Župe Gorjani Adama Filipovića Heldentalškog, vinkovačkoga glagoljaša Jakoba Stojanovića i predvodnika obnove ćirilometodske baštine biskupa đakovačkog i srijemskog Josipa Jurja Strossmayera.

2.1. Komletinačka i rajevačka glagoljaška oaza

Godine 1780. u Slavoniju iz Dalmacije (Splitske biskupije) dolazi glagoljaš **Luka Sučić**, najprije kao kapelan u Župu Nijemci, a onda 1790. postaje prvim župnikom novoosnovane Župe Komletinci u sastavu Đakovačke i Srijemske biskupije. U Komletincima će don Luka Sučić ostati sve do svoje smrti – 1827. godine i u toj župi glagoljati punih 37 godina. Rodio se 1753. u selu Bisko (Buško Blato) u Dalmaciji, a glagoljašku je naobrazbu najvjerojatnije stekao u glagoljaškom sjemeništu u Priku kod Omiša. Prema crkvenom povjesničaru Brüstleu, Sučić je već u svome kraju bio poznat kao *sacerdos gla-*

golicus – pop glagoljaš jer je molio časoslov (*brevir*) i svakodnevno služio misu na *glagoljskom jeziku* (1879: 912), a tu je praksu nastavio i u Slavoniji. Emerik Gašić bilježi da je ovaj svećenik, kada je dio Slavonije bio odvojen i pripojen slavnoj bosanskoj ili đakovačkoj biskupiji, i tada služio staroslavenskim jezikom zvanim *glagoljski* (Gašić, 1934: 44-46). Osim glagoljskim misalom (*Missale glagoliticum*, 1741.) i brevijarom (*Breviar slovinski*, 1688.) don Luka Sučić služio se i glagoljskim propovijedima te glagoljskim katekizmom, kako potvrđuje Imovnik knjiga komletinačke župe iz 1851. godine, na kojem su zabilježeni sljedeći naslovi *Sermones slavonici caractere glagolitico* (Hrvatske propovijedi znamenja (slova) glagoljskih) i *Nauk kerstjanski Litteris glagoliticis* (Kršćanski nauk pisan glagoljskim slovima), po svemu sudeći Levakovićev iz 1628. Sve su dakle knjige don Luke Sučića, koje su mu bile potrebne za pastoralno djelovanje – propovijedanje i poučavanje u kršćanskoj vjeri, bile glagoljske. Osim njih don Luka je posjedovao i nekoliko hrvatskih evanđelistara te *Obrednik* Bartola Kašića iz 1640. godine na hrvatskome jeziku, što potvrđuje da je po uzoru na praksu u dalmatinskim biskupijama bogoslužje u Komletincima obavljao na staroslavenskome jeziku, a obrede i propovijedi na živome hrvatskom jeziku, čime je u svoje vrijeme ostvario u jednome dijelu Đakovačke i Srijemske biskupije ono što će biskup Strossmayer samo djelomice i ne bez poteškoća postići tek u posljednjim desetljećima 19. stoljeća. Sučić je, u glagoljaškom duhu, dobro znao i latinski jezik, o čemu svjedoči i nekoliko latinskih brevijara s popisa njegovih knjiga te matice koje je vodio na tom jeziku. I svoju je zlatnu misu don Luka Sučić proslavio čitajući ju *glagoljskim jezikom* 31. prosinca 1826. na pokrajnjem oltaru Blažene Djevice Marije u đakovačkoj katedrali, i to u isto vrijeme kada je i tadašnji đakovački biskup Emerik Karlo Raffay pjevanom misom na latinskom jeziku slavio svoj jubilej. Ovu bilješku samostanskoga kroničara i učitelja svetoga bogoslužja u Vukovaru o. Josipa Matzeka pisanu latinskim jezikom prenosi franjevac Gjuro Bencetić pod naslovom *Jubilej biskupa Raffaja. – Glagoljica u stolnoj crkvi đakovačkoj god. 1826.* (1912: 191), svjedočeći kako je i prije biskupa Strossmayera bilo đakovačko-srijemskih biskupa koji su podupirali staroslavensku liturgiju na području Đakovačke i Srijemske biskupije ili ju bar nisu zabranjivali. Don Luka Sučić je tijekom svoga višedesetljetnoga glagoljaškog djelovanja u Komletincima stvorio tradiciju i odgojio narod za liturgiju na narodnom jeziku, što potvrđuje i dijecezanski povjesničar Emerik Gašić bilježeći kako je narod *osobito volio što je njihov župnik službu Božju obavljao glagoljaški* (1934: 61).

U stvaranju *glagoljaškoga ozračja* u Komletincima don Luki je pomogao i **Vid Maslač**, glagoljaš koji mu se nakratko pridružio u razdoblju od 1819. do 1820. godine bježeći pred turskim progonima iz Trebinjsko-mrkanj-

ske biskupije. Maslač je u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji bio ukupno tri godine, a osim u Komletincima pastoralno je djelovao i u Ivankovu, Otoku te Sotinu.

O privrženosti Komletinčana *glagoljskoj liturgiji* svjedoči i podatak da su po smrti don Luke Sučića bojkotirali misu na latinskom jeziku i novoga župnika Baltazara Lombarovića, koji je na koncu popustio njihovim zahtjevima i o Božiću 1827. zapjevao *Slava va višnjih Bogu!* I danas je među mještanima Komletinaca živ naziv *gagulani* kojim su nekada mještani okolnih sela nazivali Komletinčane, označujući tako njihovu posebnost u vjerskom i liturgijskom životu, podsjećajući i nas danas na *posttursku glagoljašku Slavoniju*.

Slika 5. Spomen-ploča prvom komletinačkom župniku, glagoljašu don Luki Sučiću

Svjesni *glagoljaške povijesti* svoje župe, mnogi će komletinački župnici nakon don Luke Sučića prigodice glagoljati ili na neki drugi način *glagoljaški djelovati*, posebice od trenutka kada je biskup Strossmayer započeo s obnovom ćirilometodske baštine u svojoj biskupiji, ali i na cijelom hrvatskom prostoru. Već 1894. iz Đakova su u Komletince poslana tri Parčičeva glagoljska misala (1893) za župe Komletinci, Otok i Vinkovci. U to je vrijeme župnikom

u Komletincima bio **Karla pl. Stručić** podrijetlom iz Morovića, o kojem se znade da je glagoljao (Cepelić, 1987: 17). Prvom se izdanju Parčićeva misala u Komletincima gubi svaki trag nakon 1902. godine, ali se poslije spominje Vajsov glagoljski misal (1927) u latiničkoj transkripciji. Njime se nekoliko puta godišnje, u razdoblju od 1936. do 1938. godine, služio župnik **Ferdo Gerstner**. Da je Gerstner bio istinski pobornik slavenske liturgije, svjedoči i njegova bilješka iz 1934. godine, pisana na dan sv. Ćirila i Metodija, i to na prvoj stranici Strossmayerova *Obrednika biskupije Bosansko-Djakovačke i Srijemske* iz 1878. u kojoj kaže kako *Nema te vlasti koja bi mogla i smjela dokinuti hrvatski obred s kojim se je hrvatski narod srodio*. Da su komletinački župnici upoznati s *glagoljaškom povijesti* župe čita se i iz jednoga dopisa koji se tiče *promicanja staroslavenskoga bogoslužja* što ga je Kapitularnom vikarijatu u Đakovu 1905. godine uputio tadašnji upravitelj župe u Komletincima **Ivan Golubičić**, a u kojem stoji kako se u komletinačkoj crkvi svakodnevno glagoljalo za vrijeme župnika don Luke Sučića, od 1790. do 1827. godine. Golubičić je bio pristaša ćirilometodske obnoviteljske misije biskupa Strossmayera i *vinkovačkoga glagoljaša* Jakoba Stojanovića te je njihove ideje u vezi s obnovom staroslavenske liturgije nastojao realizirati u Vinkovačkom dekanatu (usp. Lukić & Blažević Krezić, 2014: 286).

Osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća župnik **Ilija Martinović** će na tragu svojih prethodnika nastaviti *glagoljaški djelovati*, pišući stručne radove o glagoljašima svoje župe (*Slava va višnjih Bogu – O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku*, 1995.) i raditi na restauraciji njihove ostavštine – on je 1995. godine na tavanu župskoga stana pronašao spomenuti Vajsov glagoljski misal i dao ga obnoviti te u komletinačkoj župnoj crkvi Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije podigao spomen-ploču don Luki Sučiću, njezinu graditelju – glagoljašu, pisanu uglatom glagoljicom (Slika 5.).

U katalog slavonskih novovjekih glagoljaša prije Strossmayerova vremena svakako valja upisati i ime **Matije/Matiše Sladojevića**, rođena u Donjem Dolcu (Gornji Poljici) 1755. godine, koji je u Slavoniju došao iz Splitske biskupije nakon ustanka protiv Francuza 1807. godine. Budući da je uz velikoga kneza Ivana Čovića kao vikar bio na čelu pobune protiv Napoleona, pobjegao je pred progonom, da bi naposljetku na prostoru Đakovačke i Srijemske biskupije utočište našao najprije u Đakovo i Vrpolju kao kapelan, a onda u Župi Rajevo Selo na Savi, istočno od Županje, gdje je od 1811. ostao sve do svoje smrti 1819. godine, obavljajući svaki dan staroslavensku liturgiju i pišući matice na hrvatskom jeziku, unatoč teškoj vojnoj diktaturi kakva je vladala u središtu Vojne krajine (usp. Perica, 1981./1982). Danas je spomen na glagoljaša don Matišu Sladojevića sačuvan na mramornoj ploči postavljenoj na ulazu u crkvu u Rajevu Selu, a koju su zajedno podigli Splitsko-makarska

nadbiskupija, Đakovačka biskupija, Poljički dekanat i Župa Rajevo Selo. Na njoj latinicom, glagoljicom i hrvatskom ćirilicom piše:

SVEĆENIKU GLAGOLJAŠU SPLITSKE NADBISKUPIJE / ŽUPNIKU NERETVANSKIH ŽUPA SLIVNA VIDONJA I / DOBRANJA / TERODNE ŽUPE DOCA GORNJEG U POLJICAMA / IZVANJSKOM PROVIKARU POLJIČKO-RADOBILJSKOM / VOĐI USTANKA POLJIČANA PROTIV NAPOLEONSKIH / OSVAJAČA / DON MATIJU SLADOJEVIĆU / *1755. – + 1819. / KOJI KAO PROGNAK PREKO SENJA I ZAGREBA / STIŽE U ĐAKOVAČKU BISKUPIJU / TE NAĐE BRATSKO UTOČIŠTE I POLJE RADA / KAO ŽUPSKI POMOĆNIK U VRPOLJU / ZATIM KAO ŽUPNIK U RAJEVU SELU 1811 – 1819 / GDJE JE SV. MISU GLAGOLJAŠKI NA STAROHRVATSKOM / JEZIKU SLUŽIO / I HRVATSKI JEZIK U MATIČNE KNJIGE UVEO / (...) (usp. Lukić, 2005: 247–253; Lukić & Blažević Krezić, 2014: 194–208)

2.2. Glagoljaš iz Gorjana

Glagoljaš **Adam Filipović Heldentalski – Gorjanski** rodio se u Velikoj Kopanici 1792. godine. Od 1832. pa do smrti 1871. bio je župnikom u Gorjanima kraj Đakova. Da toga slavonskoga književnika i kulturnog poslenika, skupljača narodnoga blaga i preporoditelja valja uvrstiti u niz slavonskih novovjekih glagoljaša, upozorio je još Ilija Martinović u svom tekstu *Slava va višnjih Bogu. O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku* objavljenom u *Godišnjaku Ogranka Matice hrvatske u Vinkovcima* 1996. godine. Izvor podataka o Filipovićevu *glagoljaškom djelovanju* je životopis ispisan perom njegova rođaka Ferde Filipovića, a koji je objavljen u osam nastavaka u *Glasniku biskupije Đakovačko-Srijemske* 1873. godine (br. 15, 119–120; br. 16, 127–128; br. 17, 133–135; br. 18, 141–143; br. 19, 150–151; br. 20, 159–160; br. 21, 167–168; br. 22, 174–176). Ferdo navodi kako je Adam Filipović prigodice glagoljao o Gospinim blagdanima, Božiću, Uskrsu te drugim većim svetkovinama (br. 17: 134) te da je narod u Gorjanima bio oduševljen što može slušati riječ Božju na sebi razumljivu jeziku. Tom običaju već ih je bio naučio Filipovićev prethodnik na župi Ilija Okrugić, pripadnik Strossmayerova *ćirilometodskoga kruga*.⁹ Župnik je Filipović imao *misal i obrednik senjske biskupije*, iako nije imao službeno dopuštenje za obavljanje staroslavenske liturgij, već je to činio po *božanskom pravu*.

⁹ „(...) i moj bo predšastnik, gospodin i brat Ilija Okrugić običavao je često svojim sladkim materinjim jezikom misiti zašto ga i danas ovdje rado spominju i u zvijezde kuju” (Filipović, 1873: 134).

Glagoljašku praksu gorjanskoga župnika Adama Filipovića podupire i njegov stručno-znanstveni rad. Godine 1850. objelodanjena je njegova knjiga *Prigled u knjigu pod imenom Istorija vostočno-slavenskog bogoslužjenja i kirilskog knjižestva kod Slavenah zapadne cerkve koju je razbistio Adam, župnik Gorjanski* u kojoj tumači i ispravlja *zablude* mladoga srpskog povjesničara Aleksandra Stojačkovića, tj. njegovu *Istoriju vostočno-slavenskog bogoslužjenja* iz 1847., što pokazuje da je u to vrijeme već zahvaćen idejama koje se tiču obnavljanja ćirilometodske baštine među Slavenima, i to u samim njezinim počecima. Izlazak Filipovićeve *glagoljaške knjižice* poklapa se i s dolaskom biskupa Josipa Jurja Strossmayera na đakovačku i srijemsku biskupsku stolicu, kojim će započeti i velik zamah u razvoju ćirilometodskoga obnoviteljskog programa s ciljem proširenja kulta sv. Ćirila i Metoda, podupiranja slavenske uzajamnosti, posebice podupiranja procesa izmirenja Istočne i Zapadne Crkve. Tih se usmjerenja drži i Filipović. Svoju je knjižicu sročio kao komentar knjige Aleksandra Stojačkovića, ispravljajući njezine „zablude“, ujedno doprinoseći da ju se razumije u ćirilometodskom duhu. Stoga se, iz filološke i historiografske perspektive, koncentrira na životopis Svete braće, njihovo djelovanje među Slavenima, značenje njihova djela za crkveni, kulturni i politički život Slavena, staroslavenski kao liturgijski jezik i dr. Adam Filipović staroslavenski jezik zove *slavonskim* odnosno *staroslavonskim*, temeljito poznaje najvažnije slavenske, grčke i latinske izvore za proučavanje života i djelovanja sv. Ćirila i Metoda, poznaje i *kanonske spise*, razlikuje termine *praslavenski* i *staroslavenski jezik*, poznaje i faze slavenske pismenosti, znade da su Slaveni i prije dolaska Sv. braće imali pismo, da su pisali bilježeći svoje riječi grčkim i latinskim pismenima „bez ustrojenja“, a prije toga crtama i urezima, onako kako nas informira Crnorizac Hrabar u svom traktatu. Filipoviću su dobro poznate i razlike između redakcija staroslavenskoga jezika i „klasičnoga“ staroslavenskog, poznati su mu i smjerovi širenja toga jezika, procesi pokršćavanja Slavena, pitanja u vezi s glagoljičnim pismom, prostiranjem prve slavenske nadbiskupije i hipotezom o njezinu središtu u drevnom Sirmiju, današnjoj Srijemskoj Mitrovici. Filipović je stil izlaganja znanstveni, što je vrlo važno istaknuti budući da njegov tekst nastaje prije studije Franje Račkoga *Vijek i djelovanje Svetih Apoštola* (1857., 1859.) koja ulazi u same temelje hrvatske ćirilometodske znanosti. Filipović je u svojoj knjizi naćeo i temu glagoljanja u srednjovjekovnoj i novovjekovnoj Slavoniji prije svoga vremena, držeći da je njegova matićna Đakovaćka i Srijemska biskupija također bila glagoljaška (Filipović, 1850; Lukić, 2022: 295-300).

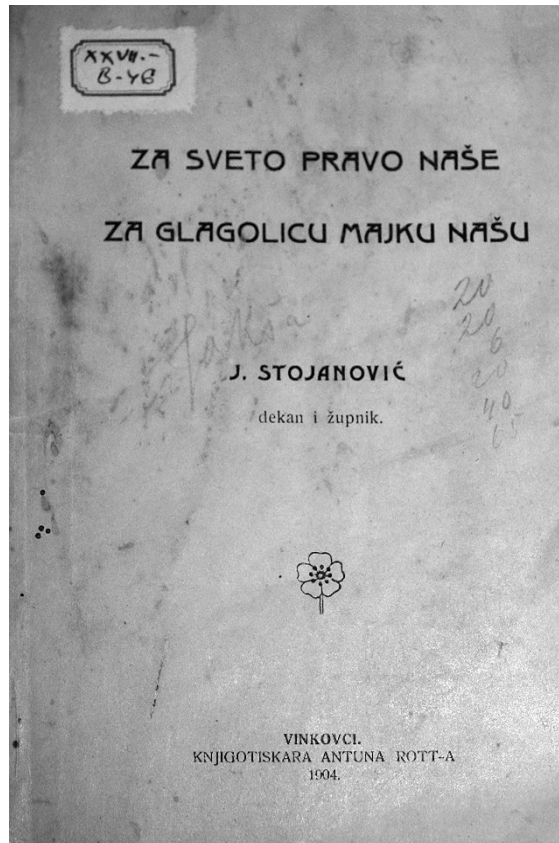
2.3. Vinkovački glagoljaš

Vinkovački glagoljaš Jakov Stojanović rodio se u Osijeku 1846. godine. Taj profesor biblijskih znanosti, morala i pastorala godine 1882. imenovan je župnikom u Vinkovcima, dvije godine nakon velikoga ćirilometodskog jubileja – tisućnice enciklike pape Ivana VIII. *Industriae tuae* u povodu koje je papa Lav XIII. izdao svoju encikliku *Grande Munus* kojom je proširio kult sv. Ćirila i Metoda na cijelu Katoličku Crkvu, i godinu dana nakon velikoga – sveslavenskog – hodočašća u Rim organizirana u znak zahvale *papi Slavena*. U Vinkovcima je ostao sve do svoje smrti 1910. godine. Iz njegove se autobiografije *Ružice i trnje iz života dekana Stojanovića* (1910), a u prilog njegovoj privrženosti *staroslovenštini*, saznaje da je za svećenika zaređen „na tisućljetnicu sv. Ćirila i Metoda” 1864., da su mu učiteljima staroslavenskoga jezika bili Konstantin Miladinov, Fran Kurelac, Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Mato Topalović, da je u posjedu imao staroslavenski misal i časoslov, Brčićeve *Glagoljske ulomke Sv. pisma obojega uvjeta, Assemanijev (Vatikanski) evanđelistar*, Miklošičev *Lexicon paleoslavenicum* te *Kločev glagoljaš*, kao i to da je 15 godina bogoslove poučavao glagoljicu i staro(crkveno)slavenski jezik uz pomoć literature na kojoj se i sam odgajao te s njima obavljao i praktične vježbe služenja i pjevanja staroslavenske mise. Stojanović je idejnim nastavljateljem biskupa Strossmayera i „oca hrvatske Cyrillomethodiane” Franje Račkoga, zagovornik ćirilometodske ideje i njezin promotor, po čemu i jest novovjekim glagoljašem, iako je imao i papinsko dopuštenje da može glagoljati. Njegovi su ćirilometodski stavovi ostali zabilježeni u dvjema knjigama: *Za sveto pravo naše, za glagoljicu majku našu*, 1904. (Slika 6.) i *Ružice i trnje (iz života dekana Stojanovića)*, 1910., nizu polemičkih članaka koje je objavljivao u vodećim listovima svoga vremena – *Obzoru*, *Katoličkom listu*, *Vrhbosni*, *Hrvatskoj Straži*, posebice tijekom 1903. i 1904. godine te pismima koja je upućivao Matiji Paviću, povjesničaru Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije. Kolika je bila Stojanovićeva zaokupljenost ćirilometodskom problematikom svjedoče i tri cjelovita ćirilometodska teksta uvrštena u njegova sjećanja: *Biskup Strossmayer o glagoljici*, *Glagoljaši u Katoličkoj crkvi*, *I opet glagoljica*. Stojanovićevi ćirilometodski tekstovi velikim su dijelom i filološki osviješteni. Odražava ih iznimno poznavanje povijesti staroslavenskoga bogoslužja i općenito hrvatskoga glagoljaštva i glagolizma, ali i političke i crkvene povijesti Hrvata i Slavena.

U Stojanovićevu je glagoljaškom radu posebno važna 1902. godina, kada je biskup Strossmayer nalažio da se u svim dekanatima njegove biskupije na koroni raspravlja o „glagoljskome bogoslužju”. Od deset dekanata koji su u to vrijeme bili u sastavu Biskupije Bosanske i Srijemske jedino je Vinkovač-

ki, kojim je upravljao Stojanović, proveo ideju biskupa Strossmayera u djelo odlučno zahtijevajući od hrvatskoga episkopata oživljavanje staroslavenske liturgija, da se svećenici nauče služiti glagoljskim misalom i časoslovom, da se bogoslove u sjemeništima obvezatno uči glagoljica i staroslavensko bogoslužje, da se pribave glagoljski misali te da se na blagdan sv. Ćirila i Metoda kao i na velike svetkovine pjeva glagoljska misa.

Da je Jakov Stojanović vjerno slijedio ideje i ćirilometodski program biskupa Strossmayera potvrđuje i vinkovački kroničar Ivan Vučevac (2004: 63), zapisujući kako se u vrijeme Stojanovićeva župnikovanja svetkovina sv. Ćirila i Metoda u Vinkovcima slavila vrlo svečano, kao „općenarodni blagdan” (usp. Lukić, 2001: 177–187; Lukić & Blažević Krezić, 2014: 243–276).

Slika 6. Naslovnica knjige J. Stojanovića posvećene ćirilometodskoj problematici (osobna arhiva autorice)

2.4. Biskup glagoljaš

U uvjerenju da je nasljednikom sv. Metoda na drevnoj srijemskoj biskupskoj stolici, a koje je podupirala i znanost njegova vremena (već prethodno spominjana hipoteza povjesničara Friedricha Blumbergera), biskup đakovački i srijemski **Josip Juraj Strossmayer** preuzima vodeću ulogu u obnovi ćirilometodske baštine na hrvatskom tlu već svojim stupanjem na biskupsku dužnost 1850. godine, bivajući joj posvećen sve do svoje smrti 1905. On je, upozorava Josip Bratulić, preuzeo punu birgu o glagoljašima, crkvenim slavenskim knjigama i ekumenizmu (2022: 105). I drugi su razlozi, od kojih neki također znanstveno utemeljeni, osim uvjerenja da je nasljednikom sv. Metoda, osnažili biskupa Strossmayera da tu ulogu drži svojim prirodnim pravom – poput tisućgodišnjega kontinuiteta staroslavenske liturgije zapadnoga obreda u hrvatskome narodu, postojanja kulta sv. Ćirila i Metoda u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji i prije svoga vremena, ali i gotovo romantičarsko uvjerenje da je *božja providnost* upravo Hrvatima udijelila zadatak da budu mostom između Istočne i Zapadne Crkve. Svakako, njegova su svakovrsna nastojanja na polju ćirilometodskom potaknuta i velikim ćirilometodskim obljetnicama koje su se navršavale u drugoj polovici 19. stoljeća: 1863. navršavalo se tisuću godina od Moravske misije, potom 1869. tisuću godina od smrti sv. Ćirila, 1880. tisuću godina od enciklike pape Ivana VIII. *Industriae tuae* te 1885. tisuću godina od smrti sv. Metoda 1885.

Već je u prvom desetljeću svoga biskupovanja nastojao pridobiti Rimsku kuriju za ideju da svi katolički Slaveni smiju misiti na staroslavenskom jeziku promemorijom upućenom papi Piju IX. 1859. U tom dokumentu biskup Strossmayer od pape zahtijeva i tiskanje novih glagoljskih liturgijskih knjiga. U okviru je svoje *ćirilometodske misije* uveo u đakovačko sjemenište studij staroslavenskoga jezika i za predavača, među ostalim, doveo i Frana Kurelca (1860. – 1862.). Godine 1861. već je javno i svečano proslavio blagdan sv. Ćirila i Metoda te uputio darovnicu glagoljaškom sjemeništu u Priku kod Omiša, u kojem se školovao i *slavonski glagoljaš dalmatinskih korijena* Luka Sučić. Značajnim je iznosom pomogao Staroslavenskoj akademiji na Krku kao njezin član utemeljitelj i počasni član. O tisućnici Moravske misije 1863. u Rimu je otvorito Zavod za mlade klerike i dao mu ime sv. Ćirila i Metoda. Na njegovu je molbu 1862. papa Pio IX. premjestio blagdan Sv. braće s 14. veljače na 5. srpnja, a papa Leon (Lav) XIII. proširio kult sv. Ćirila i Metoda na cijelu Katoličku crkvu 1880. enciklikom *Grande Munus*. Biskup je Strossmayer kao glagoljaš – ćirilometodijanac bio predvodnikom velikoga – sveslavenskog – hodočašća u Rim 1881. kao zahvale za poslanicu *Grande Munus*. Godine 1882. dovršio je gradnju katedrale u Đakovu kao simbola svojih ćirilometod-

skih nastojanja. U njoj je postavio nekoliko obilježja Svete braće – jedan oltar, prikaz Svete braće na freskoslici u prizoru kad Isusa skidaju s križa, a Sveta braća ukomponirana su i na njegov nadgrobni spomenik u kripti. Također, još o prvoj ćirilometodskoj obljetnici u 19. st. – 1863. dao je kod rimskoga slikara Nocole Consonija izraditi velebnu sliku *Hadrijan II. odobrava djelo Svete braće*. Na koncu, zaslugom je biskupa Strossmayera izdan najprije *Assemanijev ili Vatikanski evanđelistar* (1865), a onda i glagoljski misal 1893. (tzv. *Parčičev misal*). Podupro je i gradnju dviju kapela u čast Svete braće: u Rimu, u crkvi sv. Klementa (1886) i u Loretu (1897). Velik je novčani iznos dao i za otkup biblioteke Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, kojom je tadašnja Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti obogaćena sa 65 glagoljskih rukopisa i 86 fragmenata. Strossmayerova velebna katedrala u Đakovu, posvećena 1882. godine, nosi snažan ćirilometodski pečat koji je, među ostalim, vidljiv i u umjetničkim ostvarajima u unutrašnjosti katedrale: pokrajnji oltar u lijevoj lađi podignut je u čast Sv. braći (rad Vatroslava Doneganija, Slika 7.), njihovi su likovi i na fresci *Isusa skidaju s križa* (rad Ljudevita Seitza), ali i na bareljefu u kripti đakovačke katedrale, na oltaru ponad Strossmayerova groba (rad Rudolfa Valdeca).

Uspjehu je njegovih zalaganja na polju ćirilometodskom pridonijelo i životno prijateljstvo te stručna / znanstvena suradnja s jednim od vodećih povjesničara i filologa druge polovice 19. st., utemeljiteljem hrvatske Cyrillomethodiane, *ocem hrvatskih studija o Svetoj braći, Ćirilu i Metodu* (Bratulić, 2022: 104) – Franjom Račkim. Pod Račkijevim su znanstvenim mentorstvom nastale i njegove brojne okružnice posvećene Sv. braći i ćirilometodskoj baštini među Slavenima, a koje je objavljivao na stranicama *Glasnika Biskupije Bosanske i Srijemske*, glasila koje je utemeljio 1873. godine. Biskup je Strossmayer ćirilometodsku problematiku razlagao i u svojoj bogatoj korespondenciji s brojnim suvremenicima, posebice sa spomenutim F. Račkim, potom vrhbosanskim nadbiskupom Josipom Stadlerom, splitskim biskupom Markom Kalogjerom, bečkim nuncijem Serafinom Vannutellijem, Dragutinom Antunom Parčičem, crnogorskim knezom Nikolom I. Petrovićem Njegošem i njegovim kancelarom Jovanom Sundečićem te brojnim drugima. Za hrvatsku je i slavensku Cyrillomethodianu tijekom više od 50 godina učinio toliko da je, kako kažu njegovi biografi Matija Pavić i Milko Cepelić, *slavenstvo obvezao na vječitu zahvalnost* (usp. Damjanović, 1991: 155-172; Lukić 2004: 97-107; Lukić & Pilj Tomić, 2010: 75-107; Lukić, 2011./2012: 23-48; Lukić, 2013: 707-720; Lukić & Blažević Krezić, 2014: 210-241; Lukić, 2024: 31-52).

Slika 7. Detalj oltara s kipovima Svete braće Ćirila i Metoda u đakovačkoj katedrali, rad Vatroslava Doneganija (osobna arhiva autorice)

Zaključno

U ovom se tekstu nastojalo pregledno istaknuti najvažnija do sada provedena istraživanja slavonske glagolice i okupiti ih na jednom mjestu. Iz perspektive sekundarnih i primarnih izvora, s osloncem ponajprije u radovima Milana Pauna i Matea Žagara, daje se uvid u srednjovjekovnu glagoliticu. Uvid u novovjekovnu slavonska glagoliticu započinje tvrdnjom povjesničara Đakovačke i Srijemske biskupije Emerika Gašića kako padom Slavonije pod vlast Osmanlija u nju dolaze glagoljaši iz Dalmacije i Primorja, posebno iz Dubrovnika. Ta se tvrdnja dalje oslanja najvećim dijelom na istraživanja autorice ovoga teksta i oprimjeruje portretima *slavonskih glagoljaša* s područja Đakovačke i Srijemske biskupije, onih koji su se upisali u povijest Župe Komletinci, na čelu s don Lukom Sučićem, glagoljaša iz Rajeva Sela Matije/Matiše Sladojevića, ali i *domaćih sinova*, glagoljaša iz Župe Gorjani Adama Filipovića Heldentalskog, vinkovačkoga glagoljaša Jakoba Stojanovića i predvodnika obnove ćirilometodske baštine na hrvatskom prostoru biskupa đakovačkoga i srijemskog Josipa Jurja Strossmayera.

Na temelju iznesenoga daje se zaključiti da su dokazima do sada prikupljenim, iako nisu brojni, pogotovo kada je riječ o srednjovjekovnoj glagolici, ostvareni uvjeti da se Slavoniju upiše u udžbeničke definicije *glagoljaštva* i *glagolizma* na tlu Hrvatske¹⁰.

Literatura

- Andrić, S. (2020). *Rudina – Benediktinski samostan sv. Mihaela Arkandela*. Požega: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Andrić, S. (2008). „Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 41, str. 116-185.
- Bencetić, Đ. (1912). „Iz kronike vukovarskog franjevačkog samostana, Jubilej biskupa Raffaja. – Glagoljica u stolnoj crkvi djakovačkoj god. 1826.“ *Glasnik Biskupija Djakovačke i Srijemske*, br. 22, str. 181-183; br. 23, str. 189-191.
- Boba, I. (1986). *Novi pogled na povijest Moravie*. Split: Crkva u svijetu.
- Bratulić, J. (2022). *Hrvatska glagoljica. Postanak, razvitak, značenje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bratulić, J. (1990). *Sjaj baštine*. Split: Književni krug Split.
- Brüsztle, J. (1879). *Recensio universi cleri Quinqueecclesiensis*, tom III.
- Cepelić, M. & Pavić, M. (1994). *Biskup Josip Juraj Strossmayer*. Reprint. Đakovo: Biskupski ordinarijat.
- Damjanović, S. (1991). *Jedanaest stoljeća nezaborava*. Osijek – Zagreb: IC Revija i Međunarodni slavistički centar.
- Fancev, F. (1953). *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knj. XII. Zagreb: JAZU.
- Filipović, A. (1850). *Prigled u knjigu pod imenom Istorija vostočno-slavenskog bogoslužjenja i kirilskog knjižestva kod Slavenah zapadne cerkve koju je razbistio Adam, župnik Gorjanski*. U Osijeku: tiskom Dragutina Divalda.

¹⁰ Zanimljivo je istaknuti kako se u noviju povijest glagolizma upisao respektabilan broj *slavonskih glagoljaša*, paleoslavisti podrijetlom iz Slavonije ili svojim djelovanjem vezani za Slavoniju: fra Marko Japundžić, Stjepan Ivšić, Josip Hamm, Anica Nazor, Milan Mišaljević, Stjepan Damjanović, Milica Lukić, Vera Blažević Krezić, fra Mirko Mišković, književnica Jasna Horvat i dr. Također, od 1966. franjevci trećoredci glagoljaši vode Župu sv. Josipa Radnika u mjestu Beliše. Danas je to jedini glagoljaški samostan u Slavoniji (najistočniji u Hrvatskoj), u kojem se liturgija prigodice služi na crkvenoslavenskom jeziku (na blagdan titulara župe sv. Josipa Radnika, sv. Jeronima, Sv. braće).

- Filipović, F. (1873). „Adam Filipović Heldentalški“. *Glasnik biskupije Đakovačko-Srijemske*, br. 15, str. 119-120; br. 16, str. 127-128; br. 17, str. 133-135; br. 18, str. 141-143; br. 19, str. 150-151; br. 20, str. 159-160; br. 21, str. 167-168; br. 22, str. 174-176.
- Gašić, E. (1934). „Povijest župe i mjesta Komletinci“. *Glasnik Biskupije Đakovačke i Srijemske*, br. 1, str. 3-5; br. 3, str. 20-23; br. 5, str. 36-38; br. 6, str. 44-46; br. 7, str. 53-54; br. 8, str. 60-62; br. 13, str. 107-108; br. 14, str. 111-115.
- Hercigonja, E. (1994). *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hercigonja, E. (2006). *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Horvat, R. (1939). *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*. Zagreb: Dionička tiskara.
- Konzervatorsko-restauratorski odjel Zagreb (1993). *Izvyestaj o konzervatorsko-restauratorskim radovima koji su izvedeni na nutarnjim zidovima crkve sv. Demetrija u Brodskom Drenovcu u tijeku 1992*. Zagreb.
- Jelić, L. (1906). *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae*. Veglae.
- Kapetanović, A. (2005). „Hrvatska srednjovjekovna latinica“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, br. 1, str. 463–471.
- Kranjčev, B. (1997). „Dva zanimljiva stara grafita na crkvi svetog Martina u Martinu“. *Našički zbornik*, br. 3, str. 170–174.
- Kukuljević Sakcinski, I. (1891). *Natpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t. d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Knjižara Jugoslavenske akademije & Knjižara dioničke tiskare.
- Lukić, M. (2024). Glasnik kao izvor za hrvatsku Cyrillomethodian, u: Vulić, B. (ur.) *Dar i zadatak : radovi Međunarodnoga znanstvenog simpozija*. Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat; Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, str. 31-52.
- Lukić, M. (2022). Crtica o glagoljašu iz Gorjana, u: Lukić, M. & Žagar, M. (ur.). *Oranica je rodila mene – Zbornik Stipe Damjanovića*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, str. 295-300.
- Lukić, M. & Blažević Krezić, V. (2014). *Divanimo, dakle postojimo*. Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek.
- Lukić, M. (2013). „Biskup Strossmayer – obnovitelj ćirilometodske baštine“. *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, god. CXXXI, br. 9-10, str. 707–720.
- Lukić, M. & Pilj Tomić, M. (2010). „Staroslavenske liturgijske knjige na hrvatskom nacionalnom prostoru u XIX. stoljeću“. *Lingua Montenegrina*, br. 3, str. 75 – 107.

- Lukić, M. (2004). Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine, u: Ćikeš, J. (ur.) *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Vukovar kao paradigma muke*, Zbornik radova 4. međunarodnog znanstvenog simpozija. Vukovar: Pasijska baština Zagreb, str. 146-161.
- Lukić, M. (2004). „Ćirilometodske okružnice biskupa J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine“. *Republika*, br. 11, str. 97–107.
- Lukić, M. (2009). „Glagoljaštvo i glagolizam u zagrebačkom Katoličkom listu od 1849. do 1900. godine“. *Lingua Montenegrina*, god. II, br. 3, str. 149–194.
- Lukić, M. (2005). Tragom slavonskih glagoljaša ili O glagoljaškim nastojanjima don Luke Sučića (1753-1827), u: Damjanović, S. (ur.) *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 247–253.
- Lukić, M. (1998). „Uvod u problematiku glagoljaštva u Slavoniji“. *Jezikoslovlje*, br. 1, str. 80–88.
- Lukić, M. (2001). „Za sveto pravo naše (o glagoljaškim nastojanjima Jakova Stojanovića)“. *Godišnjak Matice hrvatske u Vinkovcima*, br. 18, str. 177–187.
- Martinović, I. (1996). „Slava va višnjih Bogu. O glagoljici, bosančici i starohrvatskom jeziku.“ *Godišnjak za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja*, br. 13, str. 133–164.
- Matić, T. (1945). *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*. Zagreb: JAZU.
- Paun, M. (2001). „Glagoljski grafiti u Lovčiću.“ *Baščina – Glasilo Društva prijatelja glagoljice*, br. 5, str. 4-6.
- Paun, Milan, Glagoljska slova u svetom Dimitriju u Brodskom Drenovcu, *Baščina – Glasilo Društva prijatelja glagoljice* 7 (2002), 4-5.
- Paun, M. (2004). „Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima“. *Scrinia Slavonica*, br. 4, str. 117-131.
- Paun, M. & Žagar, M. (2004). Slavonski glagoljski natpisi, u: Dürriegl, M-A. & Mihaljević, M. & Velčić, F. (ur.) *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50 obljetnice Staroslavenskog instituta*. Zagreb & Krk: Staroslavenski institute & Krčka biskupija, str. 271–284.
- Perica, J. (1981-1982). *Poljica. List Poljičkog dekanata*, Vol. IV, br. 1.
- Putanec, V. (1977). „Prva pojava natpisne glagoljice iz 11-12. stoljeća na području sjeverne Hrvatske“. *Vjesnik Muzeja Požeške kotline*, br. 1, str. 69–73.

- Stojanović, J. (1910). *Ružice i trnje iz života dekana Stojanovića* (prikupio Matiša Stojanović). Vinkovci: Knjigotiskara Franje Rulica Naslj.: Mirko Kos i dr.
- Stojanović, J. (1904). *Za sveto pravo naše – za glagoljicu majku našu*. Vinkovci: Knjigotiskara Antuna Rott-a.
- Strohal, R. (1912). *Kratki osvrt na hrvatsku glagolsku knjigu*. Zagreb: Vl. troškom.
- Šuljak, A. (2008). Biskup Josip Juraj Strossmayer i ćirilometodsko-glagoljska baština, u: Marijanović, S. (ur.) *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, str. 245–266.
- Švagelj, D. (2005). *Sabrana djela III., Studije i eseji I.*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima.
- Vučevac Vinkovčanin, I. (2004). *Vinkovački šokački rodovi*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima.

Mrežni izvori

- Dimitrije, sv. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dimitrije-sv> (posjećeno 6. travnja 2025.)
- Lipovac, M. & Žubrinčić, D. (2022). „Hrvatski glagoljički spomenici u Slavoniji”. *Panoi Društva prijatelja glagoljice*. Dostupno na: <https://www.croatianhistory.net/etf/panoi.html#slavonija> (posjećeno 2. travnja 2025.)
- Paun, M. (1999). *Glagoljski grafiti u sv. Martinu u Lovčiću*. Dostupno na: <https://www.croatianhistory.net/glagoljica/dren.html> (posjećeno 3. travnja 2025.)
- Žubrinčić, D. (2017). *Hrvatski glagoljički nadpisi otkriveni nakon 1982*. Dostupno na: <https://www.croatianhistory.net/etf/qlf.html> (posjećeno 3. travnja 2025.)

Milica LUKIĆ**SLAVONIAN GLAGOLITIC**

This paper provides an overview of the most significant research on Slavonian Glagolitic to date, which is ready to testify, through both primary (scriptural) and secondary (historiographical) sources, that the area of present-day Slavonia was Glagolitic during the Middle Ages, and that Glagolitic practice continued into the Early Modern period. The accumulated evidence has created the conditions for Slavonia to be included in textbook definitions of Glagolitic and Glagolism in Croatia.

Key words: *Slavonian medieval Glagolitic, Brodski Drenovac, Lovčić, Cyril and Methodius heritage, Early Modern Slavonian Glagolitic writers.*